

“YASSAVIY VA UBAYDIY IJODIDA ZIKR TALQINI: TASAVVUFIY-BADIIY MUSHTARAKLIK”

Murodova Gulchehra Azamat qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ahmad Yassaviy va Ubaydiy ijodida zikr tushunchasining tasavvufiy-badiiy talqini tadqiq etiladi. Zikrning inson ruhiyati, ma'naviy kamoloti, nafs tarbiyasi va ilohiy haqiqatni anglashdagi o'rni tahlil qilinadi. Yassaviy hikmatlari hamda Ubaydiy she'riy merosida zikr motivining ifodalanish xususiyatlari, uning ishq, tavba, sabr, ixlos, ma'rifat va ruhiy poklanish kabi tasavvufiy tushunchalar bilan aloqadorligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: zikr, tasavvuf, hikmat, she'riyat, nafs, ma'rifat, ishq, ruhiy kamolot, ilohiy haqiqat.

Аннотация: В данной статье исследуется суфийско-художественная интерпретация понятия зикра в творчестве Ахмада Ясави и Ubaydi. Анализируется роль зикра в духовном мире человека, его нравственном совершенствовании, воспитании нафса и постижении божественной истины. Освещаются особенности выражения мотива зикра в хикматах Ясави и поэтическом наследии Ubaydi, а также его связь с такими суфийскими понятиями, как любовь, покаяние, терпение, искренность, познание и духовное очищение.

Ключевые слова: зикр, суфизм, хикмат, поэзия, нафс, познание, любовь, духовное совершенствование, божественная истина.

Abstract: This article examines the Sufi and artistic interpretation of the concept of dhikr in the works of Ahmad Yasawi and Ubaydiy. It analyzes the role of dhikr in the spiritual world of the individual, moral and spiritual development, discipline of the ego (nafs), and comprehension of divine truth. The article also highlights the specific features of the dhikr motif in Yasawi's Hikmats and Ubaydiy's poetic heritage, as well as its relationship with such Sufi concepts as love, repentance, patience, sincerity, spiritual knowledge, and spiritual purification.

Keywords: dhikr, Sufism, hikmat, poetry, nafs, spiritual knowledge, divine love, spiritual perfection, divine truth.

Kirish. O'zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotida tasavvufiy tafakkur alohida ahamiyat kasb etadi. Tasavvuf adabiyoti insonning ichki dunyosini anglash, nafsni tarbiyalash, ruhiy poklanish va ma'naviy yetuklikka intilish kabi masalalarni badiiy ifodalash imkonini berdi. Tasavvuf adabiyotining turkiy xalqlar adabiyotidagi eng muhim namoyandalaridan biri Ahmad Yassaviydir. Shoir hikmatlari xalq tiliga yaqinligi, ta'sirchan ifoda usuli hamda insonni ezgulik sari chorlovchi mazmuni bilan keyingi davr ijodkorlariga katta ta'sir ko'rsatdi. Yassaviy asos solgan adabiy-ma'naviy an'ana keyingi davrlarda ham davom etdi. Ana shunday ijodkorlardan biri Ubaydiy bo'lib, uning asarlarida Yassaviyga xos tasavvufiy qarashlar yangi adabiy jarayonda o'ziga xos shaklda namoyon bo'ladi.

Tasavvufshunos olim Ibrohim Haqqulov hikmat janri, uning turlari hamda Ubaydiyning hikmatnavislikdagi o'rniga quyidagicha izoh beradi: “Hikmat aslida, insonning borliq va ashyolar haqiqatini iqtidori qadar bilish, shunga ko'ra harakat qilishni o'rgatuvchi bir ilmdir. Hikmat tabiiy, riyoziy va ilohiy deya uch qismga ajratilgan. Xoja Ahmad Yassaviyning hikmatlari uchinchi turga mansub bo'lib, uning bosh sharti olam sir-asrorini odamning o'zini anglashi orqali kashf etishdir. Ubaydiy ham hikmatnavislikda shu yo'lni tanlagan desak, aslo xato bo'lmaydi. [1;4-b.]

Ahmad Yassaviyning hikmatnavislik an'anasi uning o'zidan keyin yetishib chiqqan izdoshlari va Yassaviy maktabidan ta'sirlangan shoirlar ijodida ham izchillikda davom etgan. Qul Ubaydiy

ham o'z ijodida hikmat janriga murojaat qilganini ayrim baytlarida bevosita ifodalaydi:

Ilmning chavgoni birla ma'rifat maydonida

Hikmat ahli kibi hikmat go'yini urdim mano. [1;49-b.]

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Ilohiy zikr tasavvuf adabiyotidagi markaziy tushunchalardan biri sanaladi. "Zikr" so'zi arab tilida "eslash", "yodga olish", "unutmaslik" va "o'tgan holatlardan ibrat olish" kabi ma'nolarni bildiradi. Tasavvufda zikr oddiy harakatni ifodalamaydi. Har bir tariqatda o'ziga xos zikr shakllari, nomlari hamda zikr odobi mavjud. Shulardan biri "zikri arra" bo'lib, yassaviylikda o'tirib hamda tik turib qilinadigan zikr sanaladi. Zikr qilish davomida Allohni eslash, Uni yodda tutish, g'aflatdan saqlanish va "La ilaha illalloh" kabi kalimalarni takrorlash muhim. Tasavvufda zikr shuningdek, "Alloh-Alloh", "Hu-Hu", "Hay-Hay" kabi iboralarni shayx nazorati ostida jamoaviy tarzda takrorlash shaklida ham amalga oshiriladi. Barcha tasavvufiy tariqatlarda zikr qilish shakllari ikki turga bo'linadi: oshkora (jahriy) va yashirin (sirli). Oshkora zikr - ya'ni Allohni ovoz chiqarib madh etish shakli boshqa tariqatlarda ham mavjud bo'lsa-da, Xoja Ahmad Yassaviy yo'lida alohida ustunlikka ega. Allohni eslashning o'ziga xos shakli esa "zikr arra" bo'lib, bu usul faqat Yassaviy maktabiga xos bo'lib, Yassaviy maktabi vakillarining qarashicha, "Zikr - bu insonni oliy darajaga olib chiquvchi vosita". Hu - Olloh taoloning ismlaridan biri bo'lib, 3-shaxs birlikdagi "U" ma'nosini bildiradi. So'fiylar ko'proq shu so'zni takrorlab zikr qiladilar.

"Yassaviylikka ko'ra, solik zikr chog'ida zikrulloh shiddatidan terlaydi va undagi tariqat junubi faqatgina ter suvi bilan yuviladi. Tariqat junubi-muriddagi ma'naviy nopoklik. Zikr qilish tariqatning bosh asoslaridan sanalib, sayru suluk martabasidan zikr jarayonisiz o'tib bo'lmaydi. Zikr murid qalbidan nafsoniy va shaytoniy vasvasalarni chiqarib tashlab, ko'nglini poklaydi." [2;49]

Qul Xoja Ahmadni ushbu so'zi orzu erur,

Orzusig'a yetolmayin qayg'u yeyur.

Taqlid qilib Hu zikrini oytib yurur,

Hu-Hu desam sohibdilon bo'lg'oymukin? [3;326]

Allohni zikr qilish mazmunidagi yuqoridagi hikmatning tuzilishiga e'tibor berilsa, uning birinchi uch misrasi yakuniy savolga asos bo'lib xizmat qiladi. Birinchi misrada "orzu", ikkinchisida "qayg'u", uchinchisida "taqlid" va "Hu zikri", to'rtinchisida esa "sohibdil" konseptlari yuzaga keladi. Bular alohida-alohida tushunchalar emas, balki lirik subyektning ruhiy harakatini ifodalovchi yagona zanjirning tarkibiy qismlaridir. Mazkur zanjirni orzu – yetishmaslik – iztirob – zikr – o'zini tekshirish – sohibdillik tarzida tavsiflash mumkin. "Hu" Allohga ishora qiluvchi tasavvufiy zikr shakli bo'lsa, "Alloh" bevosita ilohiy Zot nomini bildiradi. Yassaviy poetikasida "Hu" shu tariqa oddiy zikr birligi chegarasidan chiqib, ilohiy murojaat, ruhiy o'zgarish va ishqiy tajribaning poetik signaliga aylanadi. Birinchi hikmatda bu signal insonni o'z qalbini tekshirishga undasa, ikkinchisida u qalbni "o'rtantiruvchi" ichki tajribaga aylanadi. Shuning uchun mazkur ikki matnni birgalikda o'rganish Yassaviy tasavvufiy poetikasining muhim qonuniyatini — tashqi zikrdan ichki kechinmaga, takrordan ruhiy o'zgarishga, taqliddan qalbiy idrokka tomon harakatni ochib beradi.

Rahmatidin umid tutsang, Sahar turg'il,

Kecha yotmay, Kunduz yig'lab haqni topqil

Ondin so'ngra arig' bo'lub, nafsni tepgil...

Nafsni tepib, Haqqa qulluq qilmayinmu? [3;335]

Yassaviy Alloh rahmatiga yetishish uchun sahar turib, Haq yodi uchun zikr qilishni afzal biladi. Ushbu mazmun Ubaydiy hikmatlarida quyidagicha:

Yo Hu desam, yo Alloh, kayfiyatimda nogoh,
O‘rtanmakdur ishim, oh, oshiq sahar vaqtinda [1;38-b.]

Xulosa. Yassaviy va Ubaydiy ijodida zikr tasavvufiy tafakkurning muhim tushunchalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Har ikki ijodkor she‘riyatida zikr insonning botiniy olamini poklash, nafsni jilovlash, ruhiy kamolotga erishish hamda Haqqa yaqinlashish vositasi sifatida talqin etiladi. Yassaviy hikmatlarida zikr ko‘proq muridning ruhiy tarbiyasi, tavba, sabr, ixlos va nafs bilan kurash jarayoni bilan uzviy bog‘langan holda ifodalanadi. Zikrning muntazam ado etilishi inson qalbini uyg‘otuvchi va uni ma‘naviy komillik sari yetaklovchi omil sifatida ko‘rsatiladi. Ubaydiy ijodida esa zikr mazmuni ishq, ma‘rifat, tavid va ilohiy visol g‘oyalari bilan uyg‘unlashadi. Shoir zikr orqali insonning tashqi faoliyatidan ko‘ra ichki kechinmalariga, qalb va ruh holatiga ko‘proq e‘tibor qaratadi. Shu jihatdan zikr uning she‘riyatida nafaqat diniy-amaliy tushuncha, balki badiiy-falsafiy mazmun kasb etadi. Yassaviy va Ubaydiy ijodida zikr talqinida mushtarak jihatlar bilan bir qatorda individual poetik xususiyatlar ham mavjud. Yassaviyda zikr tariqat va ruhiy tarbiya bilan chambarchas bog‘liq bo‘lsa, Ubaydiyda uning ishqiy-irfoniy va poetik talqini yanada keng namoyon bo‘ladi. Demak, zikr motivi har ikki ijodkor merosida insonning ma‘naviy yuksalishi va ilohiy haqiqatni anglash jarayonini ifodalovchi muhim badiiy vositalardan biridir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Muhammad Hamzaxon Abdullayev, Jamoliddin Abdullayev. Ubaydiy. Hikmatlar. – Toshkent: Movarounnahr, 2020. –165 b.
2. Ҳасан Н. Аҳмад Маҳмуд Ҳазиний (ҳаёти ва ижоди). – Тошкент: ФАН, 2001. – 104 б.
3. Ahmad Yassaviy. Umring yeldek o‘taro. “Muharrir” nashriyoti. 2020.